

КОНЦЕПТ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В ПІЗНАННІ І ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (екзистенційний аспект)

Т.П.Дяк

аспірантка Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка

У статті розглядається проблема творчого мислення в контексті екзистенційної методології. Аналізується взаємозв'язок творчого пошуку з інтуїцією, істиною та внутрішнім світом людини.

Ключові слова: творчість, інтуїція, екзистенція, педагогічне мислення, освіта, ідея, креатин, особистість.

Сучасні стратегії творчого мислення характеризуються інтерсуб'єктивністю, пошуковістю, поліфонією. Ці ознаки загострюють увагу на проблемі критичного ставлення до дійсності через актуалізацію власного внутрішнього світу. Внутрішнє є органічною складовою творчого мислення, що свідчить про здатність людини відкривати в собі потужні духовні джерела, які стали витокami становлення індивідуально-особистісного буття. Особливо актуальною ця вимога є для креативного педагогічного мислення, так необхідного для освітнього процесу.

Для людини, яка прагне мислити творчо, важливе значення має інтуїція, котра стає специфічним виміром "третього роду пізнання", як про неї висловлювався Б. Спіноза. Вона відкриває шлях заглиблення "до адекватного пізнання сутності речей" [4, 36]. Це шлях до свого власного розуміння буття – буття між необхідністю, яку потрібно подолати, і можливістю – "можливістю неможливого", "необмежених можливостей", тощо, які потенційно містять у собі екзистенційне напруження падіння і піднесення людини, душевного зламу і катарсису, пошуку сенсу життя і його втрати, останньої можливості перетнути межу існування, за якою не-буття стає "буттям-до-смерті".

Онтологічно буття необхідного і можливо визначається поняттям "буття контингентне". Отже, категоріальні співвідношення "можливості неможливого" і "необмежених можливостей" є "контингентним виявом буття". Однак потрібно враховувати "обмежені можливості" людини як об'єктивно наявні умови її існування взагалі, як "грані людського існування". Що зовсім не відмінює принцип контингентності оцінок буття з точки зору дії чинників випадковості і необхідності. Навпаки, ще і підсилює онтологічність творчості через поширення її екзистенційного (в контексті культуромислення) впливу на всі сфери людського існування з і поза ними.

Як атрибут творчості, інтуїція неможлива без напруженої концентрації думки навколо хвилюючого питання, її спрямованості на сут-

ність проблеми як без домінуючої інтенції. В освітньому педагогічному процесі до цього відносяться роздуми про мотиви, уподобання, сподівання, життєві прагнення людей, а також загальнолюдські цінності.

Однак тут виникає проблема – розбіжність між світами існування – "зовнішнім" і "внутрішнім". Це показує докорінно різні можливості людини: одна справа, коли індивід безпідставно довіряє своїм силам і переоцінює свої можливості, інша справа, коли індивід сподівається тільки на себе і знає, що йому ніхто не допоможе. У першому випадку можливості (більш удавані, ніж реальні) домінують над необхідністю визнати обмеженість свого існування у світі, у другому – навпаки, необхідність самовиживання допомагає йому усвідомити власні можливості в світі свого існування (екзистенційна необхідність домінує над буттєвими можливостями). Хоча аналіз проблеми "можливості неможливого" і не виключають з неї можливостей людини, все ж таки потрібно наголосити, що "можливості, які відкриваються людині в житті, порівняно дуже обмежені" [5, 68]. Це відбувається тому, що будь-яка ідея повинна розглядатися як "примушуюча істина". "Сам Арістотель з майже янгольською незворушністю розповідає нам про великих філософів "примушених самою істиною" [5, 60]

Можливо, через цю "непохитність" істини Арістотель вважав, що одні потребують переконань, інші – примушення. Тоді постає питання – а що таке істина? Вирішення цього питання надзвичайно важливе для пізнавальної діяльності в цілому і зокрема педагогічного процесу. З одного боку, це пануюча над нами реальність, а з іншого, як говорив Ф.Ніцше, – це "найбільш глибока неправда",.. Тож якою б істина не виставлялася, одвічно вона є суперечливою по суті. До того ж істин стільки, скільки людей на світі. Отже, щоб об'єднати людей навколо ідеї, вони повинні визнати цю ідею, вона "змушує" себе визнати і тим самим стає "примушуючою істиною".

В даному випадку можливі два варіанти. Наприклад, державного устрою, який виконує

функції механізму "примусу" до здійснення ідеї. Перший – демократичний устрій, коли за змістом істина-ідея збігається з реальністю життя, в якому кожна людина самореалізується без обмежень за рахунок власних особистісних можливостей, а єдиним чинником "примусу" виступає обрана індивідом позиція, що експліцитно чи імпліцитно міститься в ідеї як спосіб або стиль існування в суспільстві, в світі. Другий – тоталітарний устрій, коли істина-ідея є фікцією у вигляді ідеологічного фальшування. Вона змушує людей зрікатися власної екзистенції заради ілюзії загальної мети. В цьому випадку чинники примусу – моральні і фізичні – набувають тотального значення, придушуючи саму можливість самовиявлення особистості і ставлячи державне над людиною (загальне над одиничним). В історії людства чимало прикладів, коли ідея працювала як на демократію, так і на тоталітаризм, на розвиток нації або ж на її пригнічення.

В даному випадку, як і завжди, потрібно виходити з реальності сучасного світу: "Європа давно вже забула про чудеса: вона далі ідеалів не йшла; це у нас до цього часу продовжують змішувати чудеса з ідеалами, ніби ці два поняття, що нічого спільного між собою не мають, були цілком однозначними. Але ж навпаки: саме через те, що в Європі перестали вірити в чудеса і зрозуміли, що все людське завдання зводиться до устрою на землі, там почали знаходити ідеали й ідеї" [5, 60]. Українське ж "диво", в яке повинні були всі повірити, полягає в романтичній зачарованості "архаїчним буттям минулого", яке ніби і справді надавало нації її виключності, обраності у світі. Такий підхід до навчання формує не творче, а догматичне мислення.

Час, як відомо, не відновлюється і не повертається. Весь світ перебуває в стані "цивілізаторського нетерпіння" (Х.Блюменберг), намагаючись надолужити витрачений час на війни, революції, національно-визвольну боротьбу тощо. І нашої країні історія відвела обмаль часу на здійснення сучасного національного проекту. Тупцювання між Сходом і Заходом є втратою можливості відтворити себе як націю й означає повернення до маргінального стану євразійського прошарку з гіркою "втіхою" в міркуваннях "як було, як могло б бути і як стало". Дивлячись на Захід, ми почали все, що бачили і чули про успіхи в західній культурі, тлумачити по-своєму. У нашій уяві "малювалися чудеса: загальне щастя, безмежна свобода, рай, крила і т. ін. І чим нездійсненнішими були марення, тим охоче приймали їх за дійсність" [2, 108]. Потрібно визнати, що на загальному історичному фоні ті успіхи, які ми маємо в радикальній перебудові держави і суспільства, хоча і дісталися нам досить важ-

ко, проте відкрили для нації принципово нові можливості розвитку. То хіба це не прояв "можливості неможливого"? однак для того, щоб національна ідея як мета нашого існування не перетворилася на парадоксальне телеологічне виправдання обмеження національного поступу в світі, треба усвідомити актуальну потребу у активації можливостей, котра повинна з'явитись як наслідок творчого осмислення змісту позитивних ідей філософії і педагогіки.

А як же бути з істиною? Та чи й існує остання істина? "Чи не є саме поняття про істину, саме припущення про її можливість тільки результатом обмеженості – нашого досвіду? Ми а priori вирішуємо, що одне повинно бути можливим, а інше неможливим, і з цієї довільної передумови виводимо поняття істинного. І кожний відповідно до своїх сил та умов свого існування судить по-своєму" [6, 177]. Приклад інтерпретації державотворчої ідеї як "примушуючої істини" дійсно спонукає замислитись над цією тезою. І перш за все було б дуже корисним поряд з інтелектуалізацією проблеми визначення ідеї здійснити її "екзистенціалізацію", бо "невже витончена риторика не так приваблива, як і правда? І те й інше життя. Нестерпною є тільки риторика, яка хоче зійти за правду, і правда, яка хоче удавати себе культурною" [5, 78]. Зрозуміло, наскільки це важлива проблема для формування творчого мислення.

Зазначимо, що в екзистенціалізмі досить часто поєднуються умоглядне, інтелектуалізоване та екзистенційне бачення життєвих явищ і проблем. Такий спосіб осмислення нагадує оптичне подвійне зображення предмета, одне з яких (умоглядне) знаходиться в уявному фокусі спостереження, а інше (екзистенційне) – в дійсному фокусі. Якщо споглядати предмет (проблему) під певним кутом зору (під кутом зору творчого мислення), то виникає враження його об'ємності (багатогранності і багатовимірності). Деяко подібне має місце у випадку порівняння "можливості неможливого" й "обмежених можливостей" як наслідок обмеження істиною. Філософія, яка вдається до таких складних форм мислення (серед яких знайшла своє місце й інтуїція), може утримувати в полі зору одночасно декілька думок, незважаючи на їхню взаємовиключність. Від цього він вигравав в яскравості і контрастності думки, в її панорамності і об'ємності. Це ті умови, за яких можна сприймати суперечності не як нонсенс, а як індивідуально-екзистенційну форму сприйняття світу, більш інформативно насичену і більш виразну.

Важливий аспект виявлення даної проблеми є ставлення до європейської дійсності крізь призму креативного аналізу існуючих

стереотипів відносно "досконалості" західного суспільства. Мова йде про інновації "європейського мислення": "Європейський вчений дає вам насамперед і після всього закінчену теорію – а хто не знає, що означає закінченість, навіщо потрібна закінченість? Обірвати мову, не сказавши останнього, обнадійливого слова, не даючи вичерпного синтезу, залишити договорювати природу – на це не піде ніхто з наших західноєвропейських сусідів. У них втішний кінець і дозволяє останнє слово припасені задовго до початку і першого слова. У них прикраси і риторика – обов'язкова умова творчості, єдині ліки проти будь-якого лиха. У філософії там панує теодіцея, у науці – законімірність. Навіть Кант не вмів уникнути декларації, навіть у Канта останнім доказом є "моральна потреба..." [5, 77]. Все це можна було б назвати занадто виваженою обачливістю або ж далекоглядним життєвим розрахунком (що саме по собі не так вже і погано), якби не прагнення до творення, що виправдовує існування філософії, науки, освіти, мистецтва, а отже і суспільства як такого.

За обставин, коли реальність насильства руйнує існуючі уявлення про мораль, Папа Бенедикт XVI змушений визнати: "Нам потрібно шукати нового Бога, Бога, який би поєднав всіх і дав би нам взаєморозуміння". Отже, сучасний європейський світ відкривається нам через творчий пошук нових моделей буття. Це не випадковість, а інтуїтивна пролонгація у часі бачення майбутнього України як частини Європи: "Із майбутніх суджень про сучасну Європу: "Дивну картину являла Європа ХІХ, ХХ століття, – писав Л.Шестов. Християнство після Лютера вироджується у мораль – переізавши всі зв'язки, які поєднували людину з Богом. Разом з раціоналізацією релігії і все життя набуло площинно-раціонального характеру... Примітніше за все, що ця доба не тільки не помічала своєї незначущості – але пишалася собою. Людям того часу здавалось, що ніколи ще людство не вносило так багато у загальну скарбницю всесвітнього духовного багатства.

Тепер, звісно, ми посміхаємось їхній наївності, але якби з'явився тоді хто-небудь, хто дозволив би собі зневажливо відгукнутися про основи сучасної культури, його негайно оголосили б аморальним або би посадили в бжевілля... І взагалі у ті часи люди змушені були завжди обманювати і лицемірити, так що нерідко найсвітліші голови, побачивши помилки своєї доби, прикидалися віруючими в науку і мораль, щоб тільки уникнути осуду суспільної думки" [5, 103]. Та ось вже маємо початок ХХІ століття. З'являється модель глобалізованого світу, людина завдяки Інтернету може існувати і діяти у площинно-горизонтальних, неієрархі-

чних вимірах – навчання, освіта, пошук місця роботи, саме виконання роботи, дозвілля і т. п. – практично все буття здійснюється в інформаційній площині (мережі). Змінюється сенс існування [3, 58].

Отже, вже екзистенціаліст Л. Шестов, побачивши феномен "раціоналізації" релігії та всього життя, зміг інтуїтивно зрозуміти і передбачити його наслідки: християнство, яке перейшло в якість традиційної моралі, вичерпало себе ("... потрібно шукати нового Бога..."), і люди змушені обманювати і лицемірити, прикидатися віруючими в науку та мораль". Тобто переходить до нової духовності. Дехто з користувачів Інтернету заявляє, що в його тентах вже зустрічався з віртуальним "Богом" і навіть спілкувався з ним... А дехто з фізиків-експериментаторів, які досліджують елементарні частинки на надпотужних прискорювачах (колайдерах), зізнається в тому, що їм привиджалося зображення на приладах спостереження за процесами, яке дуже нагадувало обличчя божества... Що криється в такій інформації: патологічні симптоми перевтоми чи бжевільні фантазії на ґрунті раціоналізації релігії? А можливо, це і є початок пошуків "нового Бога" у віртуальних світах (бо свій дійсний світ люди занастали до стану "незначущості")?

Марно шукати відповіді на ці питання у екзистенціалізмі, досить і того, що він ініціював їхню постановку, спровокував наше мислення на гостре відчуття потреби пізнання цих проблем, бо саме життя спонукало людський розум погодитися з тим, що "в останніх питаннях буття" ми аніскільки не ближчі до істини, ніж найбільш віддалені предки наші" [1, 81]. Проте нас може зацікавити інший аспект екзистенційної інтуїції: чи може вона стати витоком для застосування металогічної форми герменевтики навчальних текстів будь-якого характеру з метою отримання з більш глибоких семантичних прошарків зовсім нових смислів, які відсутні на "поверхні" текстових фрагментів, а тому і не сприймаються при першому прочитанні? З огляду на складність теоретичних конструкцій і побудов нарративних структур наукових творів, така постановка проблеми дослідження його спадщини має сприяти відкриттю "по той бік істини", з існуванням якої не завжди можна погоджуватися. В цьому контексті важливо "не нехтувати логікою", тобто, не завжди мати її "на другому плані", бо "відкидати логіку як засіб, як один із засобів набуття пізнання було б нерозважливим" [5, 102].

Логіка і металогіка творчого пізнання – це перш за все неординарні схеми мислення, які забезпечували йому опозиційність до загальноприйнятої культури творчого мислення. Металогічні тези, що впливають з розгляду од-

нієї з найголовніших екзистенцій "можливості неможливого", охоплюють своїм змістом майже всі креативні тексти, тому їх можна вважати не тільки теоретичним, а й емпірично-буттєвим (життєво-наглядним) узагальненням гострих проблем. Існують певні логіко-інтуїтивні підстави для герменевтично-творчого тлумачення теоретичних текстів майбутнього у всіх сферах навчання і пізнання. Ключовою фразою в ньому є встановлення причини духовного занепаду сучасного суспільства.

Це відбувається і в сучасній Україні, тому що потім (після виродження релігії в мораль) настане час, коли і християнська мораль вичерпає себе (бо ж зв'язки людини з Богом перерізани), а тому подальша трансформація християнства в мораль стане неможливою. То

у чому справа? А справа полягає в модернізації процесів сучасної освіти і педагогічного розвитку.

Приблизно так потрібно розуміти інтуїцію з точки зору креативної металогіки: це відбувається зараз тому, що потім воно може зовсім не відбутися. Тут ми вбачаємо своєрідну інверсію думки про унеможливлення минулого. Тобто мислення здатне інвертувати уявний стан речей (власне, чого б не могло бути) і через інтуїцію побачити реальність. І це аж ніяк не суперечність і не парадокс, – це вміння мислити "від протилежного", надавати думці зворотного напрямку, це є зворотна інтенціональність, яка дозволяє сприймати світ у "віддзеркаленому зображенні" подій і явищ. В цьому сенс і призначення творчого мислення в освіті сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боно Э.* Нестандартное мышление. – Мн.: Харвест, 2000. – 284 с.
2. *Кремень В.Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 431 с.
3. *Скотний В.Г.* Філософія освіти: Екзистенція ірраціонального в раціональному. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 347 с.
4. *Спиноза Б.* Избранное. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – 591 с.
5. *Шестов Л.* Апофеоз беспочвенности: Опыт адогматического мышления. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1991. – 387 с.
6. *Шестов Л.* Наслаждение и долг. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 187 с.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2009 р.

